

Kényszerű napló

Kritikusnak rosszul áll a naplóírás, a nyilvánosság számára készülő bizalmas vallomás. Tudatom szűrőjén azonban fennakadnak olyan vélemények és ítéletek vagy akár mondatok, melyek kihulltak a cikkírás hálójából, és nem hagynak nyugton. Talán saját használatra szolgáló naplóban kellene rejtegetnem őket, mégis megpróbálok közreadni a bennem felgyülemelő válaszokat. Így született meg ez a „kritikus napló”, amolyan zsörtölődés, remélhetően közérdekű ügyekben.

Erkölcsei bizonyítvány nélkül

Miközben támadják és védik, a kritika mélyen hallgat önmagáról. Mintha nem is őt ócsárolnák és magasztalnák, mintha köze sem lenne az irodalmi állóvíz tükrét borzoló viharhoz. De hát ki is szólhat a kritika nevében? Egyáltalán mit képvisel ez a gyűjtőnév: *a kritika*? Létezik-e egyáltalán — legalábbis a mi koordinatáink között, vagyis a romániai magyar irodalomban — *a kritika*? Hajlok arra, hogy csupán kritikusokat lássak, különböző álláspontokat képviselő bírálókat, akiknek nincs egyéb közös nevezőjük, mint az, hogy irodalommal foglalkoznak. Egyébként a közvélemény is csak akkor veszi észre kollektív létünket, ha egyikünk-másikunk bakot ló, vagy éppenséggel rossz fát tesz a tűzre. Ilyenkor aztán az egyéni tűzrakás füstje mindannyiunkat bekormoz, és nyomban szembetűnővé válik *a kritika* léte. Bezzeg a rossz regényt nem olvassák *az epika* fejére, a kölcsönzött költői képet senki sem rója fel *a lírának*, de ha egy kritikus... Nem kerülgetem tovább a forró kását, kimondom, ami a lelkemet nyomja: Balogh Edgár nem azon háborog, hogy ez meg ez a kritikus ezt meg ezt tette vagy írta, hanem hogy *a kritika* erkölcstelenné fajult. Éppen mert a szerzőt nagyon becsülöm és szeretem, roppantul fájalom általánosító fogalmazását: „a nemegyszer már elvtelenné-erkölcstelenné fajuló hazai magyar irodalomkritika.” Nemegyszer — tehát gyakran: ez bizony általánosítás.

Próbálok megérteni Balogh Edgár álláspontját, keresem lesújtó ítéletének indítékait. Lehetséges, hogy valamennyien megérdemeltük a kemény elmarasztalást? Hiszen, aki mérleget vesz a kezébe, ügyeljen ujjai tisztaságára és erkölcse feddhetetlenségére. Igaz az is: mindannyiunknak lenne okunk önvizsgálatra, és bizony a sokkezü-soktollú bírálat nemigen seper a háza táján. Ennek ellenére túlzottnak tartom a diagnózist. Igazságosabb és helyesebb lett volna Balogh Edgár részéről, ha az elfajulás *konkrét* tüneteiről ír. Senki sem vádolhatta volna személyeskedéssel, ha nyíltan megnevezi azokat, akikre gondol. Személytelen fogalmazása viszont a legszélesebb hatósugarú személyes sértés. Páskándi Géának válaszolva pedig jeles közírónk olyan érveléssel szolgált — méghozzá napilap százezres nyilvánossága előtt —, mely enyhítés helyett tetézte a vádakát. Elismerte ugyan, hogy irodalompolitikánk kitermelt egy „súlyos és komoly kritikusi gardát, mely távol tartja magát a személyeskedéstől és gyanúsítástól, különféle beugratásoktól vagy izléstelenségektől, egy múltbeli pamfletirodalom fogásaitól”, de ezzel mégsem lokalizálta kellőképpen terhelő kijelentéseit. Sőt, zavart kelt, mert alább felsorolt és név szerint megnevezett tíz kritikust, akiket kivon a vád alól. A tíz név viselője közül nemcsak egyet igen sokra tartok; az is igaz viszont, hogy nem mindannyian irodalomkritikusok.

Nem tartozom a szerencsés kivételezettek közé, így könnyen gyanúsíthatnak sértődöttséggel, mégis szóvá teszem: a *Korunk* főszerkesztő-helyettese talán elfogult, amikor éppen a *Korunk* kritikussait emeli ki a kollektív bűnözők seregéből. Vagy

legalábbis szerénytelen. Erkölcsi menlevelet ad számukra, állítván, hogy ők bizony sem a *Korunk* oldalain, sem más lapok hasábjain soha és sehol nem rosszkodtak. A felsorolt nevek egyikéhez-másikához ugyan emlékezetem társít némi személyeskedést, ez azonban nem lényeges. A bántó az, hogy mi többiek, akik nem írunk vagy nem közölnek bennüket a *Korunkban*, már ez okból kifolyólag mindannyian gyanúsítottak vagyunk.

A bírálat etikája

Balogh Edgár véleménye szerint a kritikus erkölcstelensége a következőkben nyilvánul meg nálunk: személyeskedés, gyanúsítgatás, beugratás, ízléstelenkedés, a múltbeli pamfletirodalom fogásainak alkalmazása. Mind töröm a fejem, ki mikor és hol követett el ilyen vétséget az utóbbi esztendőben? Gondolom, ha a bírálat helytálló és időszerű, a kifogásolt jelenségeknek ismétlődniök kellett volna. Valóban történt egy rosszízű beugratás, és ezenkívül, emlékezetem szerint, tudok még vagy két személyeskedésről-gyanúsítgatásról. Az egyik: a Sóni Pál egyetemi kurzusát követő vitában Kántor Lajos beskatulyázó és személyeskedő megállapításokat fogalmazott meg vélt vagy valódi szociológizáló törekvésekről; a másik: Bretter György feljogosítva érezte magát, hogy Marx maró stílusában kikészítse vitafelét, megfelekezve arról, hogy nem Bruno Bauerral vagy Seligával, hanem egy marxistával polemizál. Véletlenül — ejnye, de elfogult a memóriám! — mindkét esetben az irodalomkritika erkölcsi piedesztáljára emelt tízek valamelyike a szerző. De ez nem lényeges, mert meggyőződésem szerint az ilyen szórványos megnyilatkozások nem jellemzik kritikánkat, sőt még a szóban forgó szerzőket sem.

Az elvtelenség kérdése elgondolkoztat. Kétségtelen, hogy baj van a kritika igazmondásával; néha hallgatunk, amikor szólnunk kellene, néha mellébeszélünk, ha kényes a tárgy. És elvtelenséget látunk néha ott is, ahol semmi sem igazolja feltevésünket; gyakorta összefüggéseket keresünk a bírált mű szerzőjének társadalmi helyzete vagy az irodalmi világban betöltött hivatása és a kritikus fellengős dicsérete között. Sokszor nyilvánvalóan alaptalanul, de ilyen az ember, különösképpen az íróféle — bizalmatlan.

Elsősorban a bírálat gyakorlóihoz szól Méliusz József felszólítása: mondjuk ki az igazat irodalmunkról! Tehát elevenítsük fel a rómaiak híres mondását: *Fiat iustitia, pereat mundus!* Jaj, de nehéz az ilyesmi! Nem azért, mintha valakinek is fejét vennék, ha megírja az igazat valamelyik regényről vagy verseskötetről. Szó sincs ilyesmiről. De sokkal mélyebb gátlások akadályozzák az igazság kimondását. Elsősorban az, hogy az irodalomban annyiféle az igazság. Honnan tudjam, hogy én mondom az igazat, és a másik téved, hogy nem akad holnap egy harmadik, aki bebizonyítja végérvényesen — három napos garanciaidővel —, hogy mind a ketten hibáztunk. Hiszen éppen Méliusz József figyelmeztet erre: „irodalmunkban senki sincs az egyetlen és kizárólagos esztétikai szemlélet, az értékítélet, a „rangsorolás“, a »megbízhatóság« egyetlen kritériumának, a fellebbezhetetlen egyetlen mindentudásnak és szempontnak birtokában.“ Persze, hogy *senki* sincs ennek birtokában, érthető tehát, ha óvatoskodunk. Az enyhébben megfogalmazott, körültekintő kritika kíméletesebb cáfolatra számíthat, és ha nem bírálunk, különösképpen csökkentjük a veszély lehetőségét. Itt gyökerezik a baj, innen terjed el a túlzott körültekintés, megfontolás, bizonytalankodás. A kritika provincializmusának egyik véglete: minden mű a miénk, tehát minden könyv kitűnő. A másik véglét: a könyörtelen ízrekeszedés most éppen nincs divatban.

Talán nem is elvtelenség ez a fölös jóindulattól túltengő kritikai álláspont — csupán gyengeség. Ha úgy tetszik, jellembeli gyengeség, tehát besorolható az etika területére is. De elsősorban „táj“-betegség mégis, a provincializmus tünete: a vidéki szigort felváltó vidéki nagyvonalúság. És főként nyúlcipős bölcsesség: biztos, ami biztos, dicséretből mindig jóval kevesebb kellemetlenségébe támadhat az embernek.

Minden vélemény jogosult

Ezt senki sem vonja kétségbe, a humánus tág medrében találkozó véleményeknek polgárjoguk van. De megnyilatkozik-e minden ilyen vélemény? S ha nem, kin vagy min múlik ez? Batorság lenne azt hinni, hogy a kritika a kerékkötője a vélemények szabad fórumának. Elsősorban azért, mert erre nincs módja, másod-

sorban pedig, mert végül is éppen a kritika az, amely a leginkább kifejezésre jut-tatja az eltérő véleményeket. Figyelem! A *kritika* és nem a *kritikus*. A kritika összességében érvényesítheti a vélemények jogosultságának elvét, amennyiben le-hetőséget adnak neki erre a szerkesztők. A kritikus és a szerkesztő hatáskörének összetévesztése sok zavart kelt.

A kritikus szüntelenül fenyegeti a korrumpálódás veszélye. Nem mintha meg-vesztegethető volna — nem annyira jelentős, hogy érdemes legyen megveszte-getni —, hanem mert minduntalan ki van szolgáltatva különféle befolyásoknak. Beszéljünk őszintén: hány olyan kritikusunk van, aki teljességgel mentesíteni tudja magát az önkormányzástól, az önvédelem legelemibb formájától? Mindannyian kü-lönböző mértékben adózunk a célszerűség elvének, és azt még csak nem is lehet egyértelműen elítélni. Mert nem létezik helytől és időtől, személytől és körülmé-nyektől eltekintő kritika — legfennebb csak a Parnasszuson. És ha volna e gyarló világban ilyen „emelkedett” kritikus, még akkor sem nyilatkozhatna meg kötet-lenül — mások miatt.

A kritika egészséges működése első fokon az irodalmi szerkesztőkön múlik. Ha nem is teljes egészében, de döntő mértékben. Nem a felelősséget akarom ezzel áthárítani, hanem megkísérlem a kérdés megoldhatatlan bogát kioldani. A *szer-kesztő*, különösképpen amikor mindössze két irodalmi lap nyújt teret a bensőséges bírálatra, nem lehet elfogult. Ellentétben a kritikussal, a szerkesztőnek — még ha történetesen kritikus is — nincs joga valamelyik irodalmi felfogás vagy stílusirány-zat mellett elköteleznie magát, mert az irodalom egészének gondviselését bízták rá. A *Korunk*, a harmadik „csendes” társ ebben a munkában, megteheti, hogy részre-hajló legyen, és — miként azt Gáll Ernő meg is írta — szálláscsinálója egy bizo-nyos törekvésnek. „A Korunk tudatosan is támogatta annak a gondolati lírának és prózának a fellépését, amelytől elválaszthatatlan a filozofikum és etikum” — ez a részrehajlás indokolt a folyóirat profilja alapján, de semmiképp nem követendő példa irodalmi lapjaink számára. Pedig a szerkesztők is emberek, hogyan tagad-hassák meg vonzalmaikat?

Irodalmi lapjaink programatikusan hitet tesznek a különböző felfogások és tö-rekvések szabad megnyilatkozása mellett. A gyakorlat mégis kissé másként fest: nem kap helyet egyaránt minden szocialista eszmeiségű megnyilatkozás. Úgy lát-szik, még nem érkezünk el a szerkesztői emelkedettségnek erre a szintjére. Nem elégtétel számomra, hogy az Írószövetség alelnökének írása ugyanolyan sorsban részesült hetilapunk szerkesztőségében, mint az én egyik kritikám. Visszautasítta-tott, mert nem egyezett a szerkesztő véleményével. Az én esetemben: mértéktartóan pozitívan nyilatkoztam egy olyan könyvről, melyet a szerkesztő elhibáztottnak tar-tott. Milyen a véletlen: talán ha a *Korunk*nak küldöm, kéziratom napvilágot lát. hiszen Gáll Ernő, amikor legutóbb számba vette a valóság összetettebb, többrétű megjelenítésében elért eredményeinket, zárójeles félmondatában méltatta az inkri-minált művet: „Figyelmet érdemel Dános Miklós írása is a közelmúlt súlyos er-kölcsei konfliktusairól.”

Nem azért idézem fel ezt a tavalyi példát, mert elégtételre vágyom, és még csak azt sem állítom példámmal, hogy nincs lehetőség véleménymondásra, mert ha nagyon erősködik az ember, valahol csak hallathatja hangját. Allítom ellenben, hogy a szerkesztő szubjektív szabályozója a kritikai megnyilvánulásoknak. Különféle módon. Elsősorban nem kizárás által — ezt hangsúlyozni kívánom. Az ilyesmi ritka üzemi baleset, gyakoribb viszont a kritikus tendenciózus megválasztása a mű és bírálójának összehangolására. Ha kedvező visszhangot akar, a szerkesztő egyet bíz meg, levágásért máshoz fordul. Mert ismeri — és ez természetes is — a felfogásbeli egyezéseket és különbségeket, nem szólva a személyi rokonszenv, illetve ellenszenv pontos nyilvántartásáról. Rendszerint aztán így alakul ki a kritikus közvélemény, függetlenül attól, hogy a szóhoz nem jutó többi kartársak hogyan vélekednek. Vagyis, divatos kifejezéssel élve: a kritika *szándékos vagy spontán manipuláció* áldozata.

A jelenséget tudatosan eltúloztam, de a bennfentesek jól ismerik a gyakorlatot, és azt is tudják, hogy az ilyen gyakorlat miatt nemegyszer hallgatnak olyan kriti-kusok, akikre irodalmunknak szüksége lenne.

Megoldás? Még a magam házi használatára sem rendelkezem ezzel. Csupán fohászkodom, hogy a szerkesztő legyen egyenletesen működő szelep a kritikai te-vékenység szabályozásában.

Hihetetlen, mégis léteznek ez az irodalmi különlegesség. Legalábbis egyes irodalombírálok tudatában; mert az utóbbi időben az ideális kritikus több meghatározásával is találkoztam. Bár lényegesen különböznek egymástól, mindegyik figyelemre méltó a maga nemében.

„A jó kritikus mindig támadhatóbb pozíciót képvisel, mint a rossz kritikus, aki minden erejével arra törekszik, hogy kimozdíthatatlan legyen állásfoglalásából” — véli Nicolae Manolescu, és abban igaza van, hogy a jó kritikus eredeti gondolatokat egyéni formában nyilvánít — tehát széles támadási felületet nyújt, míg a méricskélő bíráló igyekszik magát lefedezni általánosságokkal és kipróbált igazságokkal. A másik megfogalmazást Koroknai Zsuzsa adta: „A számunkra ideálisnak tekinthető kritikus maximális objektív abban az értelemben, hogy véleménye megformálása-akor a műből és csakis a műből indul ki.” Valóban, ez a bírálói objektivitás kritériuma; *a műből indul ki*, ezen túl aztán teret kap a kritikus szubjektivitás. Kezdve attól, hogy a mű tetszik vagy nem, egyezik érzéssel vagy sem, stíluseszmenyemet követi a szerző vagy mást alkalmaz, eszméimet szolgálja vagy sem — elfogult vagyok. Öszintén és nyíltan bevallom, de a kritikus szubjektivitásának tényén az mit sem változtat, ha valaki ezt letagadja.

Teljesíthetetlennek érzem azt a követelményt, amelyet egyesek objektivitás címen rá szeretnének oktrojálni a bírálóra. Ismét idézek: „Amikor valaki felmérge-
sedik egy könyv olvasásakor vagy elemzésekor, ahelyett hogy lelki nyugalommal egyszerűen csak megfigyelje és állítsa vagy tagadja az értéket: az eredmény kívül kerül az irodalom szféráján.” A szöveg jelentős irodalomtörténeté, Alexandru Piru professzoré; kategorikus véleménye szinte megszeppent, és büntudat környékez. Szerencsére eszembe jut egy nemzetközi szaktekintély vélekedése, és ez valamelyest megnyugtat. Leo Spitzer tanácsa egészen másként hangzik: „A kritikusnak azzal kellene kezdenie a mű elemzését, hogy lejegyzí, ami megragadta figyelmét, s nem kellene várnia a komplett statisztikai eredményekre. Ha valaki a szubjektivizmustól és az apriorizmustól való félelmében számoláshoz folyamodik, valójában még nagyobb apriorizmusba esik, amikor e módszer szellemében méricskélni kezdi a költői művet minden létező nyelvtani egység szerint; ilyen módszertani eljárás azt eredményezheti, hogy a kritikus egyénisége és eredetisége megsemmisül.” Nem titkolom: a felháborodó és lelkesedő kritikusok közé tartozom, nem tudom kikapcsolni és patikamérleggel vagy elektronikus számológéppel helyettesíteni egyéniségemet. Elvégre a mű mégis hatásában él és hordoz értéket.

Nálunk aránylag ritka és ezért kirívó a becsületbe gázolás vagy a kirekesztés; állandó és latens jelenség viszont a kritika szenvtelensége. Elfogulatlanoknak akarunk látszani, és ezért száműzzük a szenvedélyt, a merész, fenntartás nélküli kiállást. Hiszen ha minden véleménynek helye van, ebből következik — szofisztikai eljárással —, hogy minden vélekedőnek igaza van. Tehát senkinek sincs igaza, nekem sem. Ezért aztán ritkán vitázunk elvi alapon, ritkán mérjük össze nézeteink helyességét. Hibátlan logikával viszont kikövetkeztethetjük, hogy ha az irodalomban minden stílusirányzatnak, minden felfogásnak helye van, akkor a kritikusnak mind-egyiket egyaránt szeretnie kell. No de álljak csak meg: a kritikusnak vagy a kritikának? Csakis az utóbbinak, hiszen lehetetlen, hogy egyetlen kritikusnak érzéke legyen minden műfajhoz, valamennyi stílusirányzathoz, és egyformán szeresse valamennyit.

A jogos követelmény tehát ez esetben a kritika egészét illeti, azzal a kiegészítéssel, hogy minden felfogás és stílusirány szeressen magánát híveket a bírálók között. Nincs hivatalból kirendelt ítésk. A kritikusnak elidegeníthetetlen joga az optálás. Miként a költő és a regényíró szuverén stílári eszközjeinek és irodalmi elveinek megválogatásában, a kritikus sem lehet univerzálisan fogékony minden iránt. Optálás nélkül nincsen kritikus, csupán irodalom-népszerűsítő, író-ajnározó reklám-főnök. Nézetem szerint a kritikus etika éppenséggel megköveteli az elfogultságot, a szenvedélyes pártfogolást. Mert aki mindent és mindenkit szeret, az nem szeret semmit és senkit.

Ha mellőzzük — és sajnos, gyakorta mellőzzük — preferenciális szempontjainkat, akkor a kritika erőtlenné, élettelené, tehát hatástalanná válik. A közömbösség, de még a tudományokban honos tárgyilagosság is pusztító mérge a bírálat számára. Hogyan is lehetne teljes objektivitással nyilatkozni olyan alkotásokról, melyek létrejöttében a szubjektum döntő szerepet játszik? Vélekedjünk bárhogyan az esztétikum-

ról és a szép kategóriájáról, a szubjektív mozzanatokot nem zárhatjuk ki. A kritika nem ítélőszék, a kritikus se nem ügyész, se nem esküdtszéki tag — véleménymondó csupán. Véleménye pedig csak akkor mérvadó, ha esztétikai kritériumai ötvöződnek személyes benyomásaival.

Eppen ezért: egyetlen kritikusnak sincs módjában „kimondani az igazat” irodalmunkról, csupán *a maga igazát* fejtheti ki. A kritika testületileg hivatott erre. Nem az egyedi igazságok mellőzésével, hanem azok összevetésével. Mert helytálló, hogy minden felfogásnak létjogosultsága van, de csupán az eszmei vetélkedés és bajvívás porondján.

Minden felfogás létjogosult — ez nem vonatkozhat a kritikusra, hanem a kritikára. Az irodalombírálat pedig igen sokféle — Roland Barthes például felsorol lélektani, pszichoanalitikus, tematikai, történeti és strukturalista kritikát, de a felsorolást tovább lehetne folytatni. A kritika sokféle, a kritikus — olyan, amilyen. Változásában, fejlődésében is egyidőben csupán egyetlent szempontot vallhat magáénak. A mű stílusirányához és az alkotó felfogásához idomuló kritikus számomra — enyhén szólva — nem rokonszenves. A bíráló, még ha nézetei és eszközei korszerűsödésével együtt módosítja is az évek során felfogását, nem alkalmazhat könyvenként és szerzőnként más vizsgálati eljárást. A pluralizmus *a kritikáé*, a monizmus *a kritikusé*. Lehet, hogy ezzel magamra haragítom a monizmus ellenfeleit, de képzetelenségnek érzem, hogy több rendező-elvek valljak a magaménak. Senki se akarjon minden felfogást és minden stílusirányzatot belémgymöszölni, elég nekem a magamé. Persze: ki-ki vallja a saját rendező-elveit, így aztán minden felfogás megtalálja a maga emberét — ha helytálló és vonzó.

Nem kívánom senkitől sem, hogy az én rendező-elvek szerint bíráljon, más se követeljen ilyesmit tőlem. S ha irodalmunkból egyik felfogás sem zárhatja ki a másikat, akkor miért ne lenne tere a magam — és esetleg mások — monizmusának? Elvégre a tolerancia mindenkire vonatkozik, eszem ágában sincs senkinek sem megtiltani a pluralizmust, noha semmi hajlandóságot sem mutatok elfogadására. A tolerancia vonatkozik még a normák híveire, sőt a normatív kritika hitvallóira is. Mert a monista esetleg normáknak nevezi elveit. Egyébként szórshasogatósnak tartom azon vitázni, vajon Marx és Lenin tételeiket normáknak tekintették-e vagy sem, és kétlem, hogy a legbiztosabb antidogmatikus gyógyszer az, ha a normát a kritérium, mérce, elvárás vagy éppen modell fogalmával helyettesítjük. A lényeges az, hogy viszonyítás és viszonyítási alap nélkül nincsen értékítélet. Elvégre még ahhoz is kritériumokra van szükségünk, hogy megállapíthassuk: irodalmi művel vagy pedig fércmunkával van-e dolgunk.

Persze, az esztétikai normának semmi köze az előíráshoz. Marcel Breazu szemléletes hasonlattal él. A biológus, amikor az élet lényegét keresi, megállapítja, hogy egyrészt léteznek bizonyos feltételek, melyek között a szervezet élhet az adott környezetben, másrészt pedig megvizsgálja ennek a szervezetnek a struktúráját és azt a módot, ahogyan ez kapcsolatot létesít a környezettel. Azt jelenti-e ez az eljárás, hogy a biológus előírja a szervezetnek, hogyan éljen, hogyan szülessen meg és szaporodjon; azt jelenti-e, hogy ezzel megszabja az élet normáit? *A kritika normái* nem az alkotómunka előírásai, hanem az értékítélet segédeszközei — aki összezavarja a dolgokat, magára vessen.

A monizmus tág fogalom, még irodalmi vonatkozásban is. Az természetes, hogy a filozófiában monista vagyok, az ideológiában hasonlóképpen. Bár a kérdés irodalmi vonatkozása bonyolultabb, számomra a monizmus létjoga itt sem kétséges. Távoll áll tőlem az egyszerűsítés és a vulgarizálás, de nem vagyok közömbös a mű eszmeisége iránt; mondanom sem kell, hogy szocialista eszmeiségű monizmusom megingathatatlan. A monizmus számomra összeegyeztethetetlen az esztétikai purizmussal, mindig érdekelnek az esztétikummal szövetkező szellemi értékek, sőt alapvetően érdekelnek, mert évezredek irodalmi tapasztalat igazolja, hogy „a Múza nem azt fogadja udvarába, aki egyenest neki udvarol; a Múza, mint a jó ösztönű nők, társulni akar, rajta túl eső — főntebb való — ügyben vagy szenvedélyben”. Ezt a profán igazságot Illyés Gyula fogalmazta meg — magamtól le sem mertem volna írni, noha a „főntebb való ügy” számomra mindig elválaszthatatlanul egybefonódik a szépséggel.

Tehát monizmusom az eszmei elkötelezettséggel kezdődik, és mert ez csak

művészi eszközökkel hoz hasznót, az *esztétikai elkötelezettség* híve is vagyok. Lehet, elfogultan ítélek, de őszinte hittel keresem azt az irodalmi kifejezésformát, mely a legteljesebben és a leghatékonyabban szolgálja szocialista eszményeimét. Monista vagyok tehát az esztétikum, sőt a stílus szűkebb területén is. Eszményem az intellektuális emelkedettségi, társadalmi-történelmi és lélektani összefüggéseket egyaránt felfedő *korszerű realizmus*. Ezt pártfogolom az ösztönvilágból és az irracionálizmusból táplálkozó művészet ellenében, általában a társadalmi érdeklődésű művészet híve vagyok az öncélú privatizálás minden változatával szemben. A kör tovább szűkíthető, illetve a monista álláspont más körendszerekben is kifejezhető: az újító törekvéseket kedvelem a konzervativizmus ellenében, a közérthetőséget előnyben részesítem az ezoterizmussal szemben, az értelemben vetett hitet méltányolom a zűrzavar magasztalása helyett. És ha minden felfogásnak helye van irodalmunkban, miért taszítottassanak ki e „zord normák” képviselői? Groteszk jelenség, amikor a tolerancia hívei türelmetlenkednek, amikor a pluralizmus szószólói önszegegyítően kirekesztőek.

A kritikus helyzete roppantul nehéz. Olvasóként és alkotóként is pontosan meghatározott kritériumai vannak a mű értékelésére: eszmei, esztétikai, stílári mértékek. Ha a bírálendő mű az övével azonos szellemben fogant, legfennebb arra kell ügyelnie, hogy rokonszenve ne ragadtassa túlzásokra. De mit tegyen, ha más esztétikai koordináták között született alkotást kell elemeznie? Saját kritériumai jórészt használhatatlanok, helyettesítse olyanokkal, melyek számára idegenek? Mit ér ez, hiszen az ilyen mű nem gyakorol rá hatást, és csupán mímelheti a benne kiváltott szellemi visszhangot. Milyen jó lenne, ha a kritikus a maga munkájára vonatkoztathatná Marx megállapítását az egyetemes emberi tulajdonságról: „az ember egyetemesen termel... az ember az egész természetet reprodukálja... az ember minden faj belső mértéke szerint képes termelni, és mindenütt az illető tárgy belső mértékét képes alkalmazni.” Mutatis mutandis: a kritikus minden stílusirányzatot saját belső mértéke szerint kellene hogy megítéljen. Csakhogy a marxi idézet nem egyetlen emberre, hanem az emberre vonatkozik, és a kritikus mégiscsak egy ember.

Hogyan vitázzunk?

Amit még nem tanultunk meg: közös platformról polemizálni. A szélsőségek szüntelenül megkísértenek bennünket; vagy mindent elfogadunk vitafelünk nézeteiből, mert hiszen azonos az eszmei alapvetésünk, vagy úgy csatázunk, mint kibékíthetetlen ellenségek. Szellemes fogalmazást olvastam a minap: tekintsük egymást saját elődeinknek. Az élőkkel miért nem lennénk legalább annyira elnézőek és könyörületesek, mint elődeinkkel, akiket immár kicsinyes akadémikusok nélkül befogadunk haladó hagyományaink közé... A kortárs miért lenne nyomban gyanús, és a halál vajon mit változtat eszmei jellegén, művészetének értékén?

Szenvedély és sarkítás nélkül nincs vitaszellem, de talán itt is léteznek erkölcsi normák, melyek alapján kizárhatnók a sértegetést, a személyeskedést, a gyalázkodást és a gyanúsítgatást. Persze, vívókardunk végén nincs védőgömb, és így a szellemi bajvívás során nagyon nehéz elkerülni a vért fakasztó vágásokat — ha nem tudjuk érveinkkel lefegyverezni ellenünket. És valljam be: mily csábító a pamflet-stílus, a „ziccerek” ördöge sohasem hagyja nyugton a kritikust, ha ereiben valóban vér lüktet. Nem ismerem a korszerű pamflet titkát, az eszmetársak csöpösen szellemes, fordulatosan heves, okosan gúnyos vetélkedését az igazságért. Talán abból kell kiindulnom, hogy véleményem az egyik lehetséges vélemény a sok közül, miként azt egyik kollégám bölcsen leszögezte. Igen ám, de kiindulhatok-e másból, mint abból, hogy a sok közül mégiscsak az enyém a helytálló? Amennyiben hiányzik ez a meggyőződésem, tanácsosabb hallgatnom, mert ki látott már olyan győztest, aki veresége tudatában indult csatába. Márpedig ha gyakorta vereséget is szenvedek, mindig a győzelem reményében fogok tollat a kezembe.

Kovács János